

Prace Filologiczne (77): 397–407
ISSN 0138-0567; e-ISSN 2720-5037
Copyright © by Jerzy Reichan, 2022
Creative Commons: Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-
-Bez utworów zależnych 3.0 PL (CC BY-NC-ND 3.0 PL)
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>
<https://doi.org/10.32798/pf.1039>

JERZY REICHAN

Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków

e-mail: jerzyreichan@wp.pl

<https://orcid.org/0000-0001-5641-8906>

WYRAZ ZALEWAJKA W GWARACH POLSKICH

THE WORD ZALEWAJKA IN THE POLISH DIALECTS

ABSTRACT: The article presents the meaning and geographical range of the dialect word *zalewajka*. *Zalewajka* is a soup made of potatoes and sour soup (also known as white borscht). *Zalewajka* was certified in large part of Mazovia, in the Lublin region, in Rzeszów region, in Kujawy, in eastern Wielkopolska, in Łódzkie and Kieleckie, from where the range of the word reaches the vicinity of Dąbrowa Górnicza and villages near Kraków. This is illustrated by the map attached to the article.

KEYWORDS: Dialectology, dialectal vocabulary, linguistic geography

---

Zanim zajmiemy się sytuacją w gwarach, zorientujmy się, czy wyraz *zalewajka* był notowany w słownikach dawnej i współczesnej polszczyzny ogólnej. Wyrazu tego brak we wszystkich słownikach dawnej polszczyzny, a mianowicie w *Słowniku staropolskim* (Sstp), w szesnastowiecznym *Słowniku łacińsko-polskim* Jana Mączyńskiego (SMącz), w kartotece *Słownika polszczyzny XVI wieku* (SPXVIkart)¹, w *Elektronicznym słowniku polszczyzny XVII i XVIII wieku* (e-SXVII) i w kartotece tegoż słownika (e-SXVIIkart), w *Słowniku języka polskiego* Lindego (L) i w *Słowniku języka polskiego* tzw. „warszawskim” pod red. Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego (SW).

---

¹ Za udzieloną mi informację dziękuję Redakcji tegoż słownika.

Wyraz *zalewajka* pojawia się dopiero w *Słowniku języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego (SJPD). Czytamy tam, co następuje:

zalewajka (...) ‘zupa kartoflana zalewana żurem, śmietaną lub mlekiem; także: zupa kartoflana z kapustą’: Moje dziecko, co tam teraz ten wasz obiad wart, ta cała zalewajka. BOGUSZ. *Węże* 8 [Helena Boguszevska w książce dla dzieci *Czerwone węże*]; Majster Szymon na kominie suty ogień pali, w jednym saganie gotuje zalewajkę, w drugim pryczy kaszę. PORAZ. *Kich.* 35 [Janina Porazińska w utworze dla dzieci *Kichuś majstra Lepigliny*].

Dla naszego zagadnienia ważne jest, z jakich stron pochodziły obie autorki. Otóż Helena Boguszevska urodziła się w roku 1886 w Warszawie i tamże zmarła. Janina Porazińska urodziła się w roku 1882 w Lublinie, a zmarła w Warszawie w roku 1971. Informacje te są istotne dla naszych dalszych rozważań nad geograficznym zasięgiem wyrazu *zalewajka*, którego użyły autorki w swojej twórczości. Jeżeli chodzi o znaczenie wyrazu podane w *Słowniku języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego, to należy stwierdzić, że nie wynika ono z przytoczonych cytatów. Słownikarz opracowujący to hasło musiał sam znać ten wyraz lub dowiedział się od kogoś o jego znaczeniu. Co się zaś tyczy autorek, które w swojej twórczości użyły wyrazu *zalewajka*, to istotne jest, że jedna z nich pochodziła z Warszawy, druga z Lublina, a więc były związane z terytorium, na którym w gwarach znany jest wyraz. Należy też zauważyć, że *zalewajka* w cytacie z Boguszevskiej oznacza niezbyt dobrą potrawę (przypomnijmy ten cytat: „Moje dziecko, co tam teraz ten wasz obiad wart, ta cała zalewajka”).

Teraz zajmiemy się już materiałami gwarowymi². Przegląd rozpoczniemy od danych zaczerpniętych ze *Słownika gwar Lubelszczyzny* Haliny Pelcowej, ponieważ znajdują się w nim najdokładniejsze definicje znaczeń interesującego nas wyrazu i najbardziej precyzyjnie ukazano jego zasięg geograficzny. Pierwsze znaczenie wyrazu *zalewajka* podane w tym słowniku to ‘zupa z kapusty zaprawiana mąką’. Zasięg geograficzny tego znaczenia to „okolice Białej Podlaskiej i na południe od Kraśnika”. Drugie znaczenie to ‘zupa na zakwasie z żytniej mąki lub chleba’, trzecie znaczenie to ‘zupa z przewagą ziemniaków’. O znaczeniu drugim i trzecim dowiadujemy się, że są one „powszechne”, to znaczy, że występują na terenie całej Lubelszczyzny, tj. od północnych peryferii powiatów łukowskiego i bialsko-podlaskiego po południowy zasięg powiatów biłgorajskiego i tomaszowsko-lubelskiego. Każde ze znaczeń jest w słowniku Pelcowej zilustrowane licznymi cytatami, zaopatrzonymi nazwami wsi, w których je zanotowano. Poza tym po każdym ze znaczeń podaje autorka wykaz synonimów (Pelcowa 2012–2021, t. VI, *Pokarmy* 2019, s. 602–603).

² Zapisy fonetyczne podaję w formie uproszczonej ze względu na trudności typograficzne przy składzie drukarskim.

Po omówieniu danych dotyczących wyrazu *zalewajka* w słowniku Haliny Pelcowej, zajmiemy się innymi źródłami dialektologicznymi, które chociaż na ogół nie dają tak precyzyjnych definicji, licznych cytatów i nie ukazują tak dużych zasięgów, to jednak pozwolą nam na ogólne zorientowanie się, jaki jest przebieg izoleksy interesującego nas wyrazu w skali wszystkich gwar polskich.

Po stwierdzeniu, że hasła *zalewajka* brak w *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza (SGPKarł) sprawdzimy odnośne dane w kartotece *Słownika gwar polskich* PAN w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie (SGP kartoteka). Dzięki temu wielkiemu zbiorowi słownictwa gwarowego dotrzemy do innych źródeł³.

Przegląd rozpoczniemy od gwar mazowieckich. W *Atlasie gwar mazowieckich* nie ma co prawda mapy poświęconej *zalewajce*, ale w komentarzu do mapy nazw 'zupy kartoflanej' podały autorki, że interesujący nas wyraz, semantycznie nieco odbiegający od tematu mapy, mający bowiem znaczenie 'zupa kartoflana zalewana żurem lub też zabieleną mlekiem', „tworzy niezbyt zwarty kompleks w południowo-zachodniej części Mazowsza”. Autorki wyliczyły kilkanaście wsi, w których zapisano wyraz *zalewajka*. Ja tu w skróceniu podaję tylko nazwy powiatów: Białobrzegi, Brzeziny, Grodzisk Mazowiecki, Łowicz, Nowy Dwór Mazowiecki, Rawa Mazowiecka, Skierniewice (AGM, t. VII, komentarze, s. 37). Również w komentarzu do mapy noszącej tytuł 'zupa z kapusty' wymieniają autorki nie zmapowane relacje dotyczące *zalewajki*, która w pewnych wsiach jest zupą z kapusty wzbogaconą różnymi dodatkowymi komponentami. Wymieniona tu jest wieś w okolicach Nowego Dworu Mazowieckiego i zapis: *zaliwajka z kapuśniakiem* z okolic Białobrzegów (AGM, t. VII, komentarze, s. 41). Ze wsi Zuzułka w powiecie Węgrów mamy rękopiśmienny zapis: *zaliwajka s syrowego mlika* z definicją 'rodzaj zupy' (SGP kartoteka). Z kolei *Polski atlas etnograficzny* podaje z wsi Burakowskie pod Węgrowem i wsi Kluki pod Mińskiem Mazowieckim wyraz *zalewajka* w zaskakującym trochę znaczeniu 'barszcz z kiszonych buraków' (PAE VI, mapa 319). Znaczenie 'barszcz z kiszonych buraków' dlatego oceniam

³ Poniżej przedstawiony przegląd danych ze wspomnianej kartoteki uzupełnili na moją prośbę: prof. dr hab. Jerzy Sierociuk – danymi z Wielkopolski, prof. dr hab. Zofia Sawaniewska-Mochowa – danymi z Kujaw. Po wygłoszeniu niniejszego tekstu jako referatu zaapelowałem do uczestników konferencji, by nadsyłałi uzupełniające informacje o *zalewajce*. Na ten apel odpowiedzieli, nadsyłając dane: prof. dr hab. Barbara Grabka – z okolic Krakowa i z okolic na północny wschód od Nowego Sącza, prof. dr hab. Michał Głuszkowski – z Kujaw, prof. dr hab. Lidia Przymuszała – ze Śląska Cieszyńskiego, prof. dr hab. Maciej Rak – z okolic Kielc, prof. dr hab. Katarzyna Sobolewska – z terenu Mazur. Uzyskałem też informacje ze Śląska Cieszyńskiego od prof. dr hab. Janiny Labochy i od prof. dr hab. Jadwigi Wronicz, z okolic Tarnobrzega od prof. dr hab. Moniki Buławy, z okolic Dukli na południe od Krosna od prof. dr hab. Haliny Kurek, z terenu pomiędzy Gorlicami i Nowym Sączem od prof. dr hab. Renaty Kucharzyk, z okolic Limanowej od prof. dr hab. Zofii Cygal-Krupy, z Brzozowa od mgr Marii Tokarz. Na pewne bibliograficzne braki wskazał mi też recenzent wydawniczy niniejszego artykułu. Wszystkim wymienionym Uczonym serdecznie dziękuję, uzyskane od nich dane pozwoliły bowiem uzupełnić zasięg geograficzny wyrazu.

jako zaskakujące, ponieważ niemal z reguły *zalewajka* to zupa, której głównym komponentem jest żur, inaczej – biały barszcz, nie zaś buraki. Od Kurpiów z Puszczy Białej, położonej pomiędzy Pułtuskim i Ostrowią Mazowiecką, mamy zapis Marii Żywirskiej w jej książce *Puszcza Biała, jej dzieje i kultura*: „...tzw. *Zalewajka*. Była to zupa kartoflana zasypana kaszą jęczmienną lub grubo krajaną kapustą i zaprawiona słoniną” (Żywirska 1973, s. 355).

Z kolei zajmiemy się terenami położonymi na zachód od środkowej Wisły. I tak na przykład z miejscowości Woźniki pod Sieradzem mamy definicję: ‘zupa zalewana białym barszczem’, z Dąbrowy Poduchownej pod Iłżą: ‘rodzaj zupy z gotowanych ziemniaków z białym barszczem’, ze wsi Chotel Czerwony pod Buskiem: ‘zupa z żuru gotowana razem z ziemniakami’. Najstarszy i szczególnie cenny jest zapis samego profesora Nitscha ze wsi Kołomań pod Kielcami, gdzie *zalewajkę* opatrzył uczony definicją ‘żurek z ziemniakami’ (SGP kartoteka). Z okolic Kielc pochodzą też relacje dostarczone przez autochtona ze wsi Dębno pod Kielcami, profesora Macieja Raka:

Tę zupę [tj. *zalewajkę*] gotuje się w następujący sposób: ziemniaki w kostkę gotuje się w osolonej wodzie z liściem laurowym i zielem angielskim, dodaje się pokrojoną marchew i pietruszkę, latem także natkę pietruszki. Następnie zalewa się barszczem białym, dodaje się też łyżkę śmietany. Jeszcze wypada tę zupę okrasić słoniną i dodać ugotowane na półmiękkko jajka (jedno na talerz), żeby się żółtko delikatnie rozplęnęło w zupie. Oczywiście dodajemy jeszcze pieprz mielony. W Dębnie jest też żartobliwa śpiewka: *Kiem zem do niej chodzieł, smazeli mi jaja. Kie zem się lozenieł sama zalewajka*. Wynika z tego, że *zalewajka* (tu augmentatywnie *zalewajka*) nie była zbyt szanowana jako jedło codzienne.

Z Łódzkiego i Kieleckiego podaje też dane Karol Dejna w słowniku zatytułowanym *Słownictwo ludowe z terenów (byłych) województw kieleckiego i łódzkiego*: „*zalewajka* ‘zupa z rozcieńczonego barszczu gotowanego razem z pokrojonymi ziemniakami’” (Dejna 1985, s. 164). Autor podaje wiele lokalizacji terytorialnych z badanego obszaru.

Najdalej na południowy zachód sięga *zalewajka* aż na pogranicze Małopolski i Śląska (aż do Zagłębia Dąbrowskiego włącznie, które historycznie przynależy do Małopolski), skąd z miejscowości Niegowa pod Zawierciem mamy cytat: *zolywajka – zimioki to się zaleje boszczem z mąki, troche cebule, zaprawa taka, pieprzu troche, słoniny, okrasili troche, jak kto miał* (SGP kartoteka).

W sumie z obszarów położonych na południe od Łodzi, z Kieleckiego i z terenów na południe od Kieleckiego mamy do *zalewajki* materiały z okolic: Sieradza, Opoczna, Radomia, Radomska, Włoszczowy, Kielc, Zawiercia, Miechowa, Buska Zdroju i Sandomierza.

Według danych dostarczonych przez prof. Barbarę Grabkę wyraz *zalewajka* występuje w miejscowości Skała, leżącej na północ od Krakowa i na południowy

zachód od Miechowa, w Dobranowicach na północny wschód od Krakowa oraz we wsi Sułów w pobliżu Wieliczki, które to dane znacznie poszerzają na południe zasięg interesującego nas wyrazu.

A jak sytuacja wygląda na zachód od Warszawy, czyli na pograniczu mazowiecko-wielkopolskim? Tu szczególnie cenne są zapisy Mieczysława Szymczaka z jego rodzinnej wsi Domaniewek w okolicy Łęczycy: „*zaliwajka* || *zoliwajka* ‘zupa kartoflana zalewana barszczem’: *kartofli się nastrugo, gotuje się je na rzodko, późni potym się kwaśnym boszczym zaleje, przyprawi się śmitanom albo uobiyli mlykim ji się je zaliwajka; zoliwajke to na kolacjom gotujimy.*” Podaje też autor deminutivum *zaliwajecka* i augmentativum *zaliwaja* (Szymczak 1973, s. 1145).

Wyraz *zalewajka* zapisano też na Kujawach. Dowiedziałem się o tym dzięki uprzejmości profesor Sawaniewskiej-Mochowej, która udzieliła mi informacji, że w kartotece opracowywanego przez nią wraz zespołem *Słownika gwary i kultury Kujaw* (Sawaniewska-Mochowa 2017 i kartoteka) znajduje się następująca relacja: „ZALEWAJKA ‘zupa z żuru’: **zaliwajka**: *Żur można przyrządzić jeszcze inaczej. W większej ilości wody gotuje się ziemniaki, a kiedy są już miękkie, wlewa się do tego żur z żurownika. Tak ugotowany nazywa się zalanym albo zaliwajkum. Słoniną krasie się go obficie. włoc* (Masłowski 1935)”.

Informacje dotyczące Kujaw wschodnich uzyskałem dzięki uprzejmości profesora Michała Głuszkowskiego, który zwrócił mi uwagę na A.B. Łukaszewicza *Słownik gwary Kujaw wschodnich*, gdzie podano materiał z okolic Kowala, czyli z pogranicza Kujaw i Mazowsza. W słowniku tym podano wyraz w formie *zaliwajka* (Łukaszewicz 2014). Poza tym podał profesor Głuszkowski materiał zebrany od uczniów szkoły rolniczej⁴ w Kowalu. Uczniowie ci, pochodzący z gmin: Kowal, Lubień Kujawski, Baruchowo i Gostynin skłaniali się raczej do formy *zaliwajka*, a więc takiej, jaką podaje w słowniku Łukaszewicz. Sam profesor Głuszkowski zna wyraz w formie *zalewajka*. Wyraz ten zna też żona profesora, pochodząca z miejscowości Szpetal, obecnie prawobrzeżnej dzielnicy Włocławka.

A co znajdujemy w *Atlasie języka i kultury ludowej Wielkopolski*? Z komentarza do mapy ‘nazwa zupy z ziemniaków’ dowiadujemy się, że wyraz *zalewajka* zapisano we wsi Wielenin w okolicy Turku (czyli w Wielkopolsce) i we wsi Galewice pod Wieluniem (czyli na pograniczu Wielkopolski). Znajdujemy tam opis:

Wymienione wyżej nazwy określają zupę, której podstawowym składnikiem są drobno pokrojone, w zasadzie surowe ziemniaki, rozgotowane w wodzie z dodatkiem włoszczyzny, przypraw i tłuszczu. Dla okraszenia zupy gotują ją pospolicie z wkładką z mięsa lub kości”.

W odniesieniu do wsi Galewice jest jeszcze informacja, że

⁴ Oficjalna nazwa tej Szkoły to: Zespół Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego im. Kazimierza Wielkiego w Kowalu.

„często zaprawia się zupę słodkim mlekiem” (AJW, t. I, s. 133).

W materiałach rękopiśmiennych SGP PAN jest jeszcze zapis ze wsi Złotniki położonej pod Kaliszem: *zalywajka jez dobro z kiołbasum, kichum i słuninum* z definicją ‘zupa z barszczu z ziemniakami’ (SGP kartoteka).

Tak jest w południowo-wschodniej Wielkopolsce. Ale w pozostałej części tego regionu wyraz *zalewajka* jest nieznaną. Potwierdzają to dane od profesora Jerzego Sierociuka, który na moją prośbę uzyskał informacje od swoich znajomych, pochodzących z różnych stron Wielkopolski, że wyraz *zalewajka* jest nieznaną w miejscowości Pobiedziska pod Poznaniem, w Gnieźnie, we wsiach Zielonawieś pod Rawiczem i Dąbrówka Wielkopolska pod Międzyrzeczem. Że jednak w niektórych okolicach południowo-wschodniej Wielkopolski wyraz był znany i używany, świadczy dodatkowo następująca relacja zanotowana we wsi Pracze pod Miliczem na pograniczu śląsko-wielkopolskim. Otóż dzieci szkolne w Miliczu przestały używać wyrazu *zalewajka* jako pogardliwego określenia człowieka pochodzącego z Poznańskiego: „W przyjaznej atmosferze szkolnej zarzuciły dzieci obelżywe epitety: (...) <zalewajka> (...)” (Pawłowska 1968, cz. II, s. 154).

Jeśli chodzi o Pomorze Gdańskie (w tym Kaszuby, Kociewie, Krajna, Złotowskie, Malborskie), to można z dużą dozą prawdopodobieństwa wyrazić przypuszczenie, że wyraz *zalewajka* jest tam nieznaną. Z tego obszaru jest bowiem tak wiele dużych słowników, że gdyby interesujący nas wyraz tam istniał, to niechybnie by się w którymś z nich pojawił.

Brak jakichkolwiek danych do opisywanego wyrazu z terenów rozciągających się od Pomorza Gdańskiego do wschodniej granicy państwa, a więc z Ostródzkiego, Warmii, Mazur, Augustowskiego i północnego Podlasia⁵.

Z kolei przedstawmy sytuację panującą w Rzeszowskiem. Istnienie wyrazu *zalewajka* stwierdzono w okolicach miejscowości Kamień, położonej między Rzeszowem i Niskiem. W słowniku Jana Kutyły *Słownik gwary lasowiackiej Kamienia i okolicy* czytamy: „**zalywajka** ż 1. rodzaj zupy ziemniaczanej, 2. osoba formułująca nadmierne i nieuzasadnione pochwalne opinie; lizus, żartowniś” (Kutyła 2016, s. 319). *Zalewajka* znana też jest w miejscowości Wydrza pod Tarnobrzegiem w znaczeniu ‘zupa, której komponentami są ziemniaki, warzywa i zakwas do białego barszczu’; informację tę uzyskałem od pochodzącej z tych stron profesor Moniki Buławy. Potrawę tę znano też w okolicach Dukli na południe od Krosna, komponentami jej były: mleko, mąka i ziemniaki; zawdzięczam tę informację profesor Halinie Kurek.

⁵ Jestem wdzięczny prof. Katarzynie Sobolewskiej za sprawdzenie w kartotece *Słownika gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* jedynej – jak się okazało – mylnej relacji o wyrazie *zalewajka* z okolic Szczytna. Tu zachęta dla osób wywodzących się z tych regionów, by zainteresowały się, czy najstarsi autochtoni wiedzą coś na temat *zalewajki*. Nie chodzi tu o ogólną informację w rodzaju „wiemy” lub „nie wiemy”, ale o konkretne dane ze ściśle określonych miejscowości.

Nie stwierdziły istnienia *zalewajki* osoby pochodzące z Brzozowa na południe od Rzeszowa; informacja od tamtejszej autochtonki, magister Marii Tokarz.

Marginesowo wspomnę, że w poszukiwaniu wyrazu *zalewajka* w Rzeszowskiem natrafiłem na wyraz *zalewaj*. Jeden zapis rękopiśmienny pochodzi ze wsi Poręby Majdańskie pod Kolbuszową, skąd mamy definicję: ‘zupa: ziemniaki gotowane w żurku’ i cytat: *zolywaj to są zimioki z boscem* (SGP kartoteka). Drugi zapis ze wsi Dymitrów pod Tarnobrzegiem, gdzie zapisano tylko *zaliwoj* z lakoniczną definicją ‘zupa’ (Wójtowicz 1966, s. 89).

Posuwając się z Rzeszowszczyzny w kierunku południowo-zachodnim, napotykałyśmy *zalewajkę* w podgórskich okolicach Gorlic. W słowniku Aleksandra Wietrzyka *Słownik gwary Pogórzeń z okolicy Gorlic* znajdujemy relację: „**zalewajka** – zupa na bazie żuru z ziemniakami, grzybami i słoniną” i odsyłacz: „**zalywajka** zob. **zalewajka**” (Wietrzyk 2011, s. 216).

Jeśli chodzi o podgórskie tereny na zachód od Gorlic, a ciągnące się poprzez Sądeckie, Limanowskie, Nowotarskie, Orawę, Myślenickie, Suskie, Wadowickie, Żywieckie, aż do Śląska Cieszyńskiego, to nie ma stamtąd ani jednego zaświadczenia wyrazu *zalewajka*, pomimo że z tych obszarów mamy obfite zbiory słownictwa gwarowego, zarówno drukowane jak rękopiśmienne. Ważne są trzy informacje negatywne pochodzące od autochtonów z miejscowości Bobowa i Rzepiennik Strzyżewski, leżących na północny zachód od Gorlic, a na północny wschód od Nowego Sącza oraz z Dobrej pod Limanową. Otóż nie znają ze swoich stron rodzinnych wyrazu *zalewajka* profesor Renata Kucharzyk z Rzepiennika Strzyżewskiego, profesor Barbara Grabka z Bobowej i profesor Zofia Cygal-Krupa z Dobrej.

Brak danych do *zalewajki* z terenów leżących na zachód od Rzeszowa, a mianowicie z okolic Dębicy, Tarnowa, Dąbrowy Tarnowskiej, Brzeska, Bochni oraz z okolic rozciągających się na zachód od Krakowa w kierunku Katowic i Oświęcimia.

Jeżeli chodzi o Śląsk, to do odnotowania jest tylko jedna relacja, która jednak wzbudza wątpliwości (o czym niżej). Na tę relację zwróciła mi uwagę profesor Lidia Przymuszała. Cytuję:

Typową zupą przyrządzaną z mlekiem była *zalywanka*, zwana też *zalywajką*, *fiutką* lub *chudą jewą*. Skórki z wędzonej słoniny wymoczono w gorącej wodzie, następnie ugotowano na miękko i zalano słodkim mlekiem. Zupę można było zasypać ryżem. Podawano ją też z ziemniakami (Ondrusz 1972, s. 189).

Stwierdzenie istnienia wyrazu *zalewajka* na Śląsku Cieszyńskim dlatego wzbudziło moje wątpliwości, ponieważ z tego regionu mamy bardzo obfite źródła drukowane i rękopiśmienne w kartotece *Słownika gwary polskich* PAN (SGP kartoteka), które nie potwierdzają istnienia tam tego wyrazu. Poza tym zaczerpnąłem opinii dwu autochtonek pochodzących ze Śląska Cieszyńskiego, będących profesorami w zakresie językoznawstwa polonistycznego, które stwierdziły, że nie

znają wyrazu *zalewajka* ze swoich rodzinnych gwar. Jedną z tych autochtonek jest profesor Jadwiga Wronicz, redaktorka i współautorka *Słownika gwarowego Śląska Cieszyńskiego* (SGŚC 2010), drugą – profesor Janina Labocha.

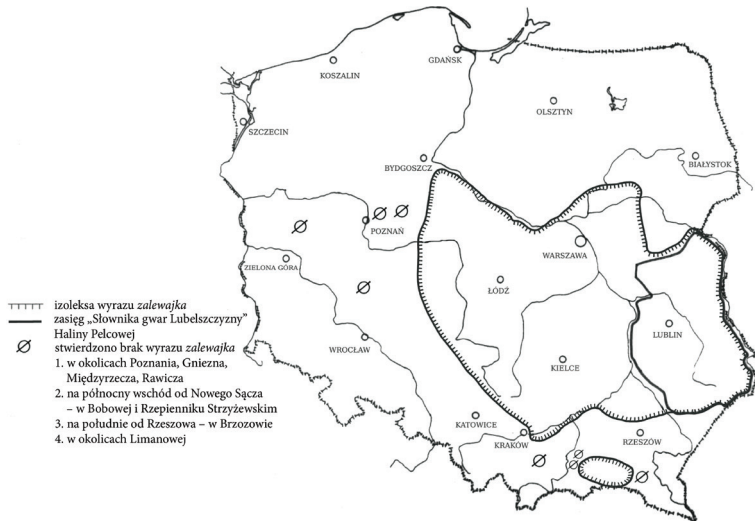
Z pozostałych części Śląska brak jakichkolwiek danych dla interesującego nas wyrazu, pomimo że z tego regionu jest wiele opracowań dialektologicznych, w tym słowników, w których brak tego wyrazu. Najbliższymi regionami graniczącymi ze Śląskiem, w których zaświadczone wyraz *zalewajka*, są południowo-wschodnia Wielkopolska i, należące historycznie do Małopolski, Zagłębie Dąbrowskie.

Jaki jest zatem obszar występowania opisywanego wyrazu w gwarach polskich? Rozpocznę opis od północy, posuwając się stopniowo ku południu. Idąc od wschodu, *zalewajkę* znajdujemy w okolicach Ostrowi Mazowieckiej, Węgrowa, Mińska Mazowieckiego, Pułtuska, Garwolina, Nowego Dworu Mazowieckiego, Grodziska Mazowieckiego, Rawy Mazowieckiej, Skierniewic, Brzezina, Łowicza, Łęczycy. Dalej przechodzimy przez Kujawy i leżące na południowym wschodzie Wielkopolski okolice Turku i Kalisza. Teraz zwracamy się ku południowemu wschodowi, gdzie nasz wyraz spotykamy w okolicach Sieradza, Wielunia, Radomska, Opoczna, Radomia, Końskich, Iłży, Włoszczowej, Kielc, Buska Zdroju, Sandomierza. Posuwając się na południowy zachód, stwierdzamy istnienie wyrazu w okolicach Dąbrowy Górniczej oraz w północnych i południowo-wschodnich okolicach Krakowa. Przekroczywszy nurt środkowej Wisły, wchodzimy do Lubelszczyzny, gdzie istnienie wyrazu stwierdzono na terenie od północnych granic Łukowskiego i Białsko-podlaskiego po południowe krańce Biłgorajskiego i Tomaszowsko-lubelskiego. *Zalewajkę* zapisano też w Rzeszowskim i w okolicach Gorlic.

Na zakończenie wspomnę, że nasz wyraz przewędrował na pewno wraz z ruchami ludności po drugiej wojnie światowej do różnych innych regionów, w których wcześniej nie był znany, ale oczywiście opisywanie tego zjawiska przekracza ramy tradycyjnie pojmowanej geografii lingwistycznej.

Na podstawie zebranych materiałów udało się wykreślić izoleksę wyrazu *zalewajka* w gwarach polskich. Jej przebieg unaocznia załączona mapka (ryc.1). Jeśli chodzi o znaczenie wyrazu *zalewajka*, to należy przyjąć, że jest to w zasadzie nazwa jednej potrawy, mająca wielką liczbę drobnych wariantów. Przedstawienie tego na mapie nie dawałoby jasnego obrazu zagadnienia. Zdaję sobie sprawę z tego, że przebieg izoleksy wyrazu *zalewajka* nie oddaje być może na niektórych odcinkach precyzyjnie jego zasięgu. Dzieje się tak dlatego, że z niektórych okolic brak materiału. Narzucało mi się na przykład pytanie, czy w okolicach Siedlec i Sokołowa Podlaskiego, a także na północnym Podlasiu rzeczywiście nie znają ludzie tego wyrazu. Wątpliwość ta dotyczy też innych regionów. Kilku językoznawców pochodzących z różnych okolic Polski nadesłało mi wartościowe uzupełnienia, które pozwoliły na korektę pierwszej wersji niniejszego artykułu. Możliwe oczywiście i oczekiwane jest też dalsze tego typu współdziałanie, które mogłoby doprowadzić do bardziej precyzyjnego opracowania tego tematu.

Ryc. 1. Wyraz *zalewajka* w gwarach polskich. Oprac. Jerzy Reichan

W tym moim zwróceniu się do szerokiego grona osób zainteresowanych słownictwem gwarowym staram się naśladować naszą jubilatkę, profesor Barbarę Falińską, która od wielu lat stale nawoływała młodzież i różne społeczności regionalne do zainteresowania się gwarą i kulturą ludową.

Pragnę wspomnieć i o tym, że potrawa określana wyrazem *zalewajka*, a także i sam wyraz zrobiły w niektórych regionach niebywałą wręcz karierę. Dowiedziałem się o tym z Internetu. Otóż *zalewajka świętokrzyska* została wpisana na listę produktów tradycyjnych we wrześniu roku 2006. Za Kielecczyną poszło województwo łódzkie, które swoją potrawą tradycyjną uczyniło *zalewajkę z zasmażką*. Nie chciały pozostać w tyle okolice Radomska, które wylansowały jako swoją potrawę tradycyjną *radomszczańską zalewajkę*. Przy każdej z tych *zalewajek* podano w Internecie listę jej składników.

Bibliografia

- AGM – *Atlas gwar mazowieckich*, t. I: Horodyska-Gadkowska H. i Strzyżewska-Zaremba A., t. II–X: Kowalska A. i Strzyżewska-Zaremba A. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971–1992.
- AJW – *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, opracowany zespołowo pod redakcją Zenona Sobierajskiego i Józefa Burszty: t. I – *Gospodarstwo domowe, żywienie* (mapy 1–115), 1979; t. II – *Człowiek – przyroda* (mapy 116–235), 1979; t. III – *Rolnictwo* (mapy 236–385), 1982; T. IV – *Rolnictwo – hodowla* (mapy 386–436), 1986; t. V – *Transport* (mapy 437–512), 1989; t. VI – *Włókiennictwo – odzież – obuwanie*

- (mapy 513–575), 1991; t. VII – *Kultura społeczna. Folklor obrzędowy i muzyczno-taneczny* (mapy 576–655), 1992; t. VIII – *Dom – zagroda* (mapy 656–702), 1994; t. IX – *Rybołówstwo* (mapy 703–763), 1996; t. X – *Lecznictwo ludowe – magia* (mapy 764–834), 2001; t. XI – *Tematy różne* (mapy 835–889), 2005.
- Dejna, K. (1974–1985), *Słownictwo ludowe z terenu (byłych) województw kieleckiego i łódzkiego*, RŁTN (Rozprawy Komisji Językowej. Łódź: Wydawnictwo Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, od 1954), t. XX, 1974, s. 189–277 (A, B); t. XXI, 1975, s. 135–290 (C-D); t. XXII, 1976, s. 135–268 (E-J); t. XXIII, 1977, s. 147–290 (K); t. XXIV, 1978, s. 149–274 (L-M); t. XXV, 1978, s. 123–276 (N-Ó); t. XXVI, 1980, s. 117–257 (Pa-Por); t. XXVII, 1981, s. 129–281 (Pos-R); t. XXVIII, 1983, s. 119–261 (Sa-Sy); t. XXIX, 1984, s. 83–233 (Sz-U); t. XXX, 1984, s. 91–213 (W); t. XXXI, 1985, s. 143–265 (Z-Ż).
- e-SXVII – *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, red. W. Gruszczyński, Warszawa (<https://sxvii.pl/>).
- e-SXVIIkart – *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, red. W. Gruszczyński, Warszawa (<https://sxvii.pl/>) – kartoteka tegoż słownika.
- Kutyła, J. (2016), *Słownik gwary lasowiackiej Kamienia i okolicy na Rzeszowszczyźnie*, konsultacje naukowe: prof. dr hab. Kazimierz Ożóg. Rzeszów Wydawnictwo Oświatowe FOSZE.
- Łukaszewicz, A.B. (2014), *Słownik gwary Kujaw wschodnich*. Włocławek: drukarnia Marfix, Kowal.
- Masłowski, K. (1935), *Zarys etnografii Kujaw*. Włocławek.
- Ondrusz, J. (1972), Pożywienie ludu cieszyńskiego. W: Kadłubiec K.D. (red.), *Płyniesz Olzo. Zarys kultury materialnej ludu cieszyńskiego*. Ostrawa.
- PAE – *Polski atlas etnograficzny*, opracowany w Zakładzie Polskiego Atlasu Etnograficznego Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN we Wrocławiu pod red. Józefa Gajka. Zeszyt próbny. Wrocław 1958, zeszyt I–V, Wrocław 1964–1974, zeszyt VI, Warszawa 1981.
- Pawłowska, J. (1966, 1968), *Dolnośląska wieś. Prace w powiecie milickim w latach 1945–1960 (studium etnograficzne)*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Pelcowa, H. (w tomie VIII też współautorki: Gumowska-Grochot I., Skórska B.) (2012–2021), *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. I, *Rolnictwo, narzędzia rolnicze, prace polowe, zbiór i obróbka zbóż*, Lublin 2012; t. II *Rolnictwo, transport wiejski, rośliny okopowe i paszowe, gleby i rodzaje pól, uprawa lnu i konopi, zbiór siana*, Lublin 2014; t. III *Świat zwierzęcy*, Lublin 2015; t. IV *Sad i ogród warzywny, budownictwo i przestrzeń podwórza*, Lublin 2016; t. V *Świat roślin*, Lublin 2017; t. VI *Pokarmy*, Lublin 2019; t. VII *Odzież i obuwie, przedzenie lnu i tkanie płótna*, Lublin 2020; t. VIII *Człowiek i rodzina. Higiena i choroby. Meble, sprzęty i prace domowe*, Lublin 2020; t. IX *Przestrzeń wsi, ukształtowanie powierzchni, życie społeczne i zawodowe*, Lublin 2021.
- Sawaniewska-Mochowa Z. (2017), *Słownik gwary i kultury Kujaw*, t. I. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego; także kartoteka tegoż Słownika.

- SGP (kartoteka) – *Słownik gwar polskich*, oprac. IJP PAN, Kraków 1979 – kartoteka tegoż słownika.
- SGŚC (2010) – Krop J., Majętny W., Pilch J., Twardzik J., Wronicz J., *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego*, red. J. Wronicz. Ustroń: Galeria „Na Gojach”.
- SMącz – *Wyrazy polskie w słowniku łacińsko-polskim Jana Mączyńskiego (Lexicon Latino-Polonicum ex optimis Latinae linguae scriptoribus concinnatum, Regiomonti 1564)*, cz. I, oprac. W. Kuraszkiewicz. Wrocław–Warszawa–Kraków 1962, cz. II, oprac. W. Kuraszkiewicz, opis bibliograficzny: W. Korotaj. Biblioteka Pisarzy Polskich, nr 12, red. M.R. Mayenowa. Wrocław–Warszawa–Kraków 1963.
- SPXVIkart – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa. Wrocław–Warszawa–Kraków 1966 – kartoteka tegoż słownika.
- Szymczak, M. (1962–1973). *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łączyckim*, PJPAN (Prace Językoznawcze Polskiej Akademii Nauk), t. XXXIII, 1962 (cz. I A-E); t. XXXVII, 1964 (cz. II F-J); t. XLI, 1964 (cz. III K-Ł); t. XLV, 1965 (cz. IV M-Ń); t. XLVII, 1967 (cz. V O-Pś); t. LVI, 1969 (cz. VI Pś-S); t. LIX, 1970 (cz. VII Ś-V); t. LXII, 1973 (cz. VIII Z-Ż).
- Wietrzyk, A. (2011). *Słownik gwary Pogórzan (z okolic Gorlic)*, red. B. Grabka, R. Kucharzyk. Gorlice, Muzeum „Dwory Karwacjanów i Gładyszów”.
- Wójtowicz, J. (1966). Charakterystyka fonetyczna gwar między Wisłą, Sanem, Wisłokiem i Wisłoką, *Prace Językoznawcze Polskiej Akademii Nauk*, t. XLVI.
- Żywirska, M. (1973). *Puszcza Biała, jej dzieje i kultura*. Warszawa.

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono znaczenie i zasięg geograficzny gwarowego wyrazu *zalewajka*. *Zalewajka* to zupa, której ważnymi komponentami są ziemniaki i żur (inaczej: biały barszcz). *Zalewajkę* zaświadczono w dużej części Mazowsza, na Lubelszczyźnie, w Rzeszowskiem, na Kujawach, we wschodniej Wielkopolsce, w Łódzkiem, Kieleckiem, skąd zasięg wyrazu dochodzi aż do okolic Dąbrowy Górniczej i miejscowości w pobliżu Krakowa. Obrazuje to załączona do artykułu mapka.

SŁOWA KLUCZOWE: dialektologia, słownictwo gwarowe, geografia lingwistyczna

JERZY REICHAN
Instytut Języka Polskiego
Polska Akademia Nauk
al. Mickiewicza 31
31-120 Kraków